

Au kallim kui rahu

Poola sõjalis- poliitiline olukord 1939. aastal Eesti sõjaväe esindaja silma läbi

Urmas Salo



Eesti sõjaväe esindaja Poolas ja Rumeenias 1939. a. kolonelleitnant Rein Tomback. Repro

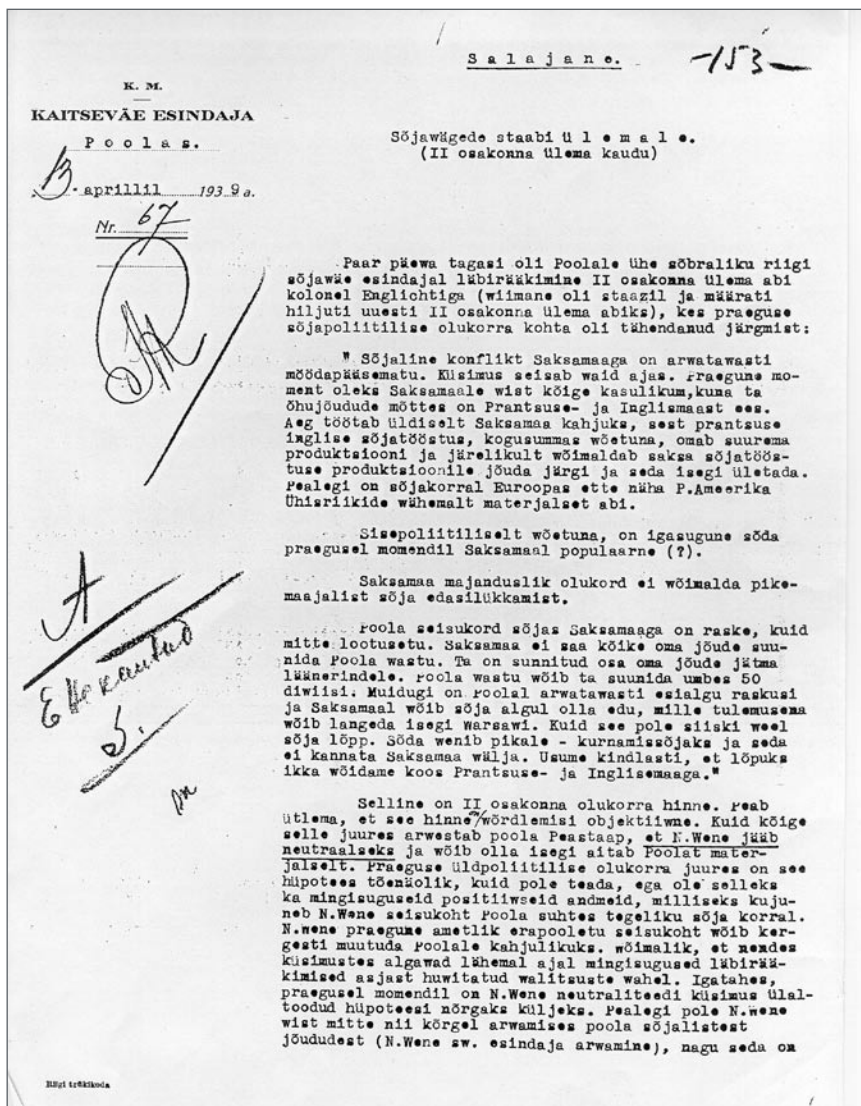
■ 1939. aasta oli dramaatiline nii Eesti kui ka Poola ajaloos. 1939. aasta Euroopa sündmuste arengus oli Saksamaa tegevuse kõrval määrav Poola positsioon. Poola järeleandmatus Saksamaa nõudmistele viis sõjani, millest sai maailmasõda. Poola häving seadis surve alla ka Balti riigid. Kas selline areng oli paratamatult ette määratud või oli mingeid reaalseid alternatiive? Selleks, et paremini mõista olukorda, on kasulik vaadata seda tolle aja silmade läbi ilma hilisemate poliitiliste mõjutusteta. Teise maailmasõja koledused mõjutavad väga palju meie tänapäeva hinnanguid. 1939. a. kevadel ja suvel polnud aga kõik nii selge nagu praegu.

Kuidas kajastasid Teise maailmasõja eelset Poola olukorda Eesti diplomaadid? Kas nad tajusid sõjaohu? Kas Poola ja Saksamaa vahel oli kompromiss võimalik? Miks seda ei saavutatud? Selle selgitamiseks on väga huvipakkuvad Eesti sõjaväe esindaja kolonelleitnant Tombacki ettekanded 1939. aastast.

Rein Tomback (Tombak) sündis 18. juulil 1896. aastal ja läks 1915. a. vabatahtlikuna

Vene armeesse. Lõpetas Peterhofi lipnike kooli ja sõdis Esimeses maailmasõjas Galiitsia rindel. 1918. a. tuli ta Eesti rahvusväeosadesse ning teenis Inseneriroodus. Osales 3. diviisi ja Viru rinde sideülemana Eesti Vabadussõjas (VR I/3). 1927. a. lõpetas Tallinnas Kõrgema Sõjakooli ning teenis Kaitseväge Staabis. 1932–1933 stažeeris Rumeenia armees ning 1934–1936 õppis Poola Kõrgemas Sõjakoolis. 1936–1939 oli Sidepataljoni ülem ehk Eesti sõjaväe sideülem. 1939. a. detsembrist kuni Eesti sõjaväe likvideerimiseni 1940. a. Sõjavägede Staabi III osakonna (sõjaväe veod) ülem. Tomback oli polüglott, peale saksa, vene ja prantsuse keele kõneles ta vabalt ka poola ja rumeenia keelt. Punaarmees oli ta Eesti 22. territoriaalkorpuse sideülem. Ta arreteeriti 14. juunil 1941. Väidetavasti osales ta territoriaalkorpuses nõukogudevastases vandenõus, kavatsedes relvajõudude abil kukutada Nõukogude võimu Eestis. Tomback mõisteti juba 1941. a. detsembris surma ja lasti maha 1942. a. 20. juulil Norilskis.¹

¹ ERA, f. 495, n. 1, s. 727. Rein Tombacki teenistustoimik; Ü. Uluots. Nad täitsid käsku. Eesti ohvitseride saatus. SE&JS, Tallinn, 1999, lk. 362–363.



ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 153

1939. aasta veebruarist sai Tomback sõjaväe esindajaks ehk sõjaväeatašeeks Poolas ja Rumeenias. Saksa-Poola sõja ajal lahkus Eesti sõjaväe esindaja koos teiste riikide sõjaväe esindajate ja diplomaatidega ööl vastu 6. septembrit Varssavist. Pärast oli ta Poola valitsuse juures kuni selle üleminekuni Rumeeniasse 17.–18. septembril.² Rumeenias käis kolonelleitnant Tomback Bukarestis ja pöördus tagasi Eestisse.

Eesti Riigiarhiivis Sõjavägede Staabi II osakonna materjalide seas on need sõjaväe esindaja ettekanded ühes toimikus (ERA, fond 495, nimistu 12, säilik 246). Selles on esimene ettekanne 1. veebruarist 1939 (nr. 3) ja viimane ettekanne sõjaväe esindajana 17. septembrist Cernautist ilma numbrita. Sellele eelnev ettekanne 5. septembrist kannab numbrit 171. Numeratsiooni järgi leidub toimikus vaid üks kolmandik saadetud

² ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 20–21.

ettekannetest ja teadetest. Mida sisaldasid toimikust puuduvad ettekanded, pole selge, võib-olla informatsiooni teiste riikide, näiteks Nõukogude Liidu ja Saksamaa kohta. Sama numeratsiooni all oli ka osa Tombacki kirjavahetusest.³ Kokkuvõtte oma tegevusest Saksa-Poola sõja ajal on Tomback esitanud juba sõjaväe sideülemana 9. novembril 1939.

Enamik ettekandeid on Poola kohta, kuid vähemalt kolm ainult Rumeeniast. Ettekanded on adresseeritud Sõjavägede Staabi ülemale (kindralleitnant N. Reek) või II osakonnale (s. t. sõjaväeluure ülemale (kolonel Villem Saarsen) ja suurem osa on salajased. Osa ettekandeid saadeti koopiana edasi välisministeeriumi poliitilisse osakonda. Peale ettekannete leidub toimikus erinevaid ülevaateid ja lisasid (seaduste ja määruste tõlkeid). Ettekannetest on näha, et kolonelleitnant Tomback sai informatsiooni põhiliselt Poola relvajõudude peastaabi II osakonna ülema asetäitjalt kolonel (polkovnik) Józef Englichtilt,⁴ mõnedelt vanematelt staabiohvitseridelt, välisministeeriumi ametnikelt, samuti teiste riikide sõjaväe esindajatelt.

Ettekannetes leidub materjale põhiliselt järgnevatel teemadel: välispoliitiline ja sõjalis-poliitiline olukord, sõjalised sündmused, sõjaväe seisund, sõjalised ettevalmistused, uued riigikaitsealased seadused ja määrused, uus relvastus ja sõjatehnika, sõjatööstuse areng, finantseerimisprobleemid, sisepoliitiline olukord, välisriikide diplomaatide, Eesti sõjaväejuhtide, samuti Prantsuse ja Inglise kõrgemate sõjaväelaste visiidid Poolasse. Ettekanded augusti lõpust sisaldavad infot Poola sõjaväe mobilisatsiooni kohta ja viimased ettekanded septembrist sõjategevuse kohta.



Poola armee peastaabi II osakonna ülema asetäitja polkovnik Józef Englicht. Foto Poola Sõjaväe Keskarchiivist (CAW)

Teise maailmasõja algus sõltus Hitlerist, aga ka Poolast ning lääneriikide ja Nõukogude Liidu poliitikast. Poola oli 1932. a. sõlminud mittekallaletungipakti Nõukogude Liiduga ja 1934. a. vastava deklaratsiooni Saksamaaga. Poola välispoliitika põhimõtteks Piłsudski ajast oli hoida normaalseid, tasakaalus suhteid mõlema suure naaberriigiga, hoiduda liigsest lähenemisest kummalegi neist. Siiski arenesid Poola suhted 1934. a-st paremini Saksamaaga. Julgeoleku kindlustamiseks oli oluline 1921. a. sõlmitud sõjaline liit Prantsusmaaga, mis oli küll 1938. a. koostöö tõttu Saksamaaga kannatanud.⁵

Saksa-Poola kriisi põhjuseks, õigemini

³ ERA, f. 495, n. 12, s. 260.

⁴ Józef Englicht (1891–1954), polkovnik, teenis Esimeses maailmasõjas Poola Leegionides, 1918. a-st Poola sõjaväes, 1924–1926 õppis Kõrgemas Sõjakoolis, 1926–1929 Poola armee peastaabi II osakonnas referaadi ülem ja 1929–1937 osakonna ülema asetäitja, osales staapidevahelistel konverentsidel Eestis (1935), 1937–1939 oli 79. jalaväepolgu ülem, märtsist 1939 II osakonna ülema I asetäitja, juhtis IV jaoskonna (arvestuse ja uurimuste jaoskond) ja sõjaväeataseede tööd. Septembris 1939 lahkus Prantsusmaale, hiljem oli emigratsioonis Inglismaal. Kotkaristi 3. ja 4. klass (1932, 1933).

⁵ M. Zgórnjak. Militärpolitische Lage und Operationspläne Polens vor dem Ausbruch des Zweiten Weltkrieges. – Der Zweite Weltkrieg. Analysen. Grundzüge. Forschungsbilanz. Piper, München, Zürich, 1989, lk. 447–451; E. Duraczyński. Vnešnjaja politika Pol'shi (1939–1941): uslovija, vozmožnosti, celi i rezul'taty. – Meždunarodnyj krizis 1939–1941 gg.: ot sovetско-germanskix dogovorov 1939 g. do napadenija Germanii na SSSR. Prava čeloveka, Moskva, 2006, lk. 155–156.

ajendiks oli Hitleri nõue loovutada Rahvasteliidu kontrolli alune vabalinna Danzig Saksamaale ning lubada ehitada eksterritoriaalne autotee ja raudtee läbi Saksamaad ja Danzigit eraldava Poola koridori Pommeris (Pomorzes). Vastu pakkus Hitler Poolale piiride garanteerimist, mittekallaletungilepingu pikendamist ja ühinemist Kominterni-vastase paktiga, s. t. liitu Saksamaaga tulevasteks valitusteks idas (Ukrainas). Saksa välisminister von Ribbentrop esitas ettepanekud Poola saadikule J. Lipskile⁶ 24. oktoobril 1938. Poolakatele pakuti järgnevalt kaht varianti: vabatahtlik loovutamine või jõuga hõivamine Poola juhtkonna varjatud nõusolekul. Juba 1938. a. novembris oli Saksa armeele antud korraldus selliseks hõivamiseks poliitiliselt soodsas olukorras. Pärast Poola küsimuse lahendamist planeeris Hitler aga tungida kõigepealt mitte itta, vaid läände.

Hoolimata natside võimutsemisest Danzigis ei soovinud Poola selle üleminekut Saksamaale. Danzig asus Visla suudmes ja sealt sai Saksamaa kontrollida Poola kaubandussuhteid muu maailmaga. Veel olulisem oli sadamalinna strateegiline positsioon. Danzigi võimalik muutmine Saksa laevastikubaasiks tähendanuks Poola iseseisvusele suurt ohtu.⁷

Eestis mõisteti iseseisva Poola tähtsust ja jälgiti murega Saksa–Poola suhete halvenemist. Eesti valitsus ja sõjaväe juhtkond pidasid paremaks sõja ärahoidmist järeleandmistele hinnaga. Loodeti Poola välisministrile Józef Beckile,⁸ kes idast ähvardavat ohtu silmas pidades oli ikka püüdnud Saksamaaga kompromissi leida. Kindral Johan

Laidoner püüdis oma visiidi ajal Poolasse 17.–27. aprillil sealsetele juhtpoliitikutele ja kõrgematele sõjaväelastele selgitada, et Poola–Saksa sõda tähendaks katastroofi kogu Ida-Euroopale. Välisminister Beck oli samal arvamusel, kuid teised vestluskaaslased pidasid sellist seisukohta kapitulantlikuks. Becki ettevaatlik poliitika oli vastuolus poola rahva patriootlike tunnetega, seepärast polnud tal võimalik oma tegelikke soovide realiseerida ning sündmused arenesid paratamatult sõja suunas.⁹

Esimesed kohtumised ja visiidid

4. veebruaril tegi kolonelleitnant Tomback ametlikud visiidid sõjaväe ja riigi juhtkonnale seoses enda ametisseastumisega. Kohtumine Poola relvajõudude peastaabi ülema, brigaadikindral Wacław Stachiewicziga¹⁰ kujunes ettenähtud 15 minuti asemel 70 minuti pikkuseks. Arutati planeeritud kindral Laidoneri külaskäiku Poolasse. Poolakate poolt loeti kevad selleks sobivaks ajaks ja öeldi, et kõik ukSED Poolas on kindralile lahti ja mingeid saladusi tema ees pole. Stachiewicz oli huvitatud Eesti vahekordadest Soome, Läti, Leedu, Saksamaa ja Nõukogude Venega.¹¹ Kindral avaldas ka rahulolu, et Saksamaa huvi on kandunud läände (asumaade nõudmine). Ta arvas, et Saksamaa on sõjaliselt teistest Lääne-Euroopa riikidest niivõrd ette jõudnud, et võib oma tahet teistele teatud määral peale suruda.¹²

Kohtumine Poola armee peastaabi II osakonna, s. t. sõjaväeluure uue ülema, endise

⁶ Józef Lipski (1894–1956), Poola diplomaat, 1934–1939 suursaadik Saksamaal.

⁷ Versailles'i rahulepingu kohaselt ei võinud Danzigit kindlustada ega rajada sinna laevastikubaasi. Vt. A. Duff-Cooper. Danzig ja Poola. – Päevaleht 05.06.1939, lk. 2.

⁸ Józef Beck (1894–1944), polkovnik, Poola riigimees, diplomaat ja sõjaväelane. Esimeses maailmasõjas teenis Poola leegionides, 1926 toetas Piłsudski riigipööret, al. 1926. a. sõjaministeeriumi kantsler, asevälisminister ja asepeaminister, 1932–1939 välisminister, 18. septembrist 1939 kuni surmani Rumeenias.

⁹ H. Arumäe. Eduard Laamani päevik lähiajaloo allikana III. – Tuna 2000, nr. 3, lk. 38–39; Eduard Laamani päevik. – Akadeemia 2004, nr. 6, lk. 1415, 1426.

¹⁰ Wacław Teofil Stachiewicz (1894–1973), brigaadikindral (1964 diviisikindral), Esimeses maailmasõjas teenis Poola leegionides, 1918. a-st Poola sõjaväes, Poola relvajõudude peastaabi ülem 1935–1939, 18.09. lahkus Rumeeniasse, oli järgnevalt Prantsusmaal, Alžeerias, Suurbritannias, 1946. a-st Kanadas.

¹¹ Järgnevalt on Nõukogude Liidu nimetus kirjas nagu ettekannetes – Nõukogude Vene.

¹² ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 227–228.



Poola armee peastaabi II osakonna ülem 1939. a., polkovnik Józef Smoleński. Repro

ratsaväe õppekeskuse ülema kolonel Józef Smoleńskiga¹³ ei olnud sisukas, sest kolonel oli vaid kaks kuud tegelnud osakonna ülevõtmisega ja polnud asjadega veel täielikult kursis. Smoleński avaldas lootust jätkata tihedat koostööd.¹⁴

Poola–Saksamaa suhete halvenemine 1939. a. algupoolel

1. veebruari ettekanne kirjeldab meeoleulusid pärast Saksa välisministri Joachim von Ribbentropi visiiti Varssavis: Poolakad

on läbirääkimiste tulemustega rahul – väidetavasti on Suur-Ukraina loomise küsimus paariks aastaks edasi lükatud ja Saksa huvid kalduvad Lääne-Euroopasse ja väljapoole Euroopat. Ehkki liidulepingute muutmiseks Prantsusmaa ja Rumeeniaga polnud survet avaldatud, on mõned Poola välisministeeriumi ametnikud avaldanud eraviisiliselt arvamust, et Poola-Prantsuse liiduleping on säilinud veel ainult formaalselt. Poola esindajad olevat lubanud mitte sekkuda Saksa ekspansiooni kavatsustesse Kagu-Euroopas ja Balkanil ning polevat enam huvitatud ühistest piiridest Ungariga. Danzigi küsimuses olevat poolakad nõustunud olemasoleva olukorraga, kusjuures mõlemad pooled olevat andnud lubaduse hoiduda vahekordade teravamaks ajamisest.¹⁵

On näha, et läbirääkimiste tegelikkus edutust varjati. Poola ei nõustunud Saksamaa ettepanekutega Danzigi ja eksterritoriaalse autotee suhtes ega soovinud ühineda Kominterni-vastase paktiga. Kokku lepiti vaid, et kui Rahvasteliit Danzigist tagasi tõmbub, jääb Danzigi staatus muutumatuks ning saab kahepoolsete kokkulepete objektiks.¹⁶ Hitler pidi Danzigi küsimuse lahendamise edasi lükkama.

28. veebruari ettekandes on ülevaade Itaalia välisministri Ciano visiidist Poola. Poolakad rõhutasid, et nad ei soovi ühineda ühe või teise ideelise blokiga. Visiiti häiris Danzigi poola ja saksa üliõpilaste vahelise konflikti vastukaja Varssavis. Üliõpilaste esimene demonstratsioon Varssavis lõppes Saksa saatkonna akende purustamisega. 27. veebruaril toimus teine demonstratsioon, kus osales mitusada üliõpilast, kar-

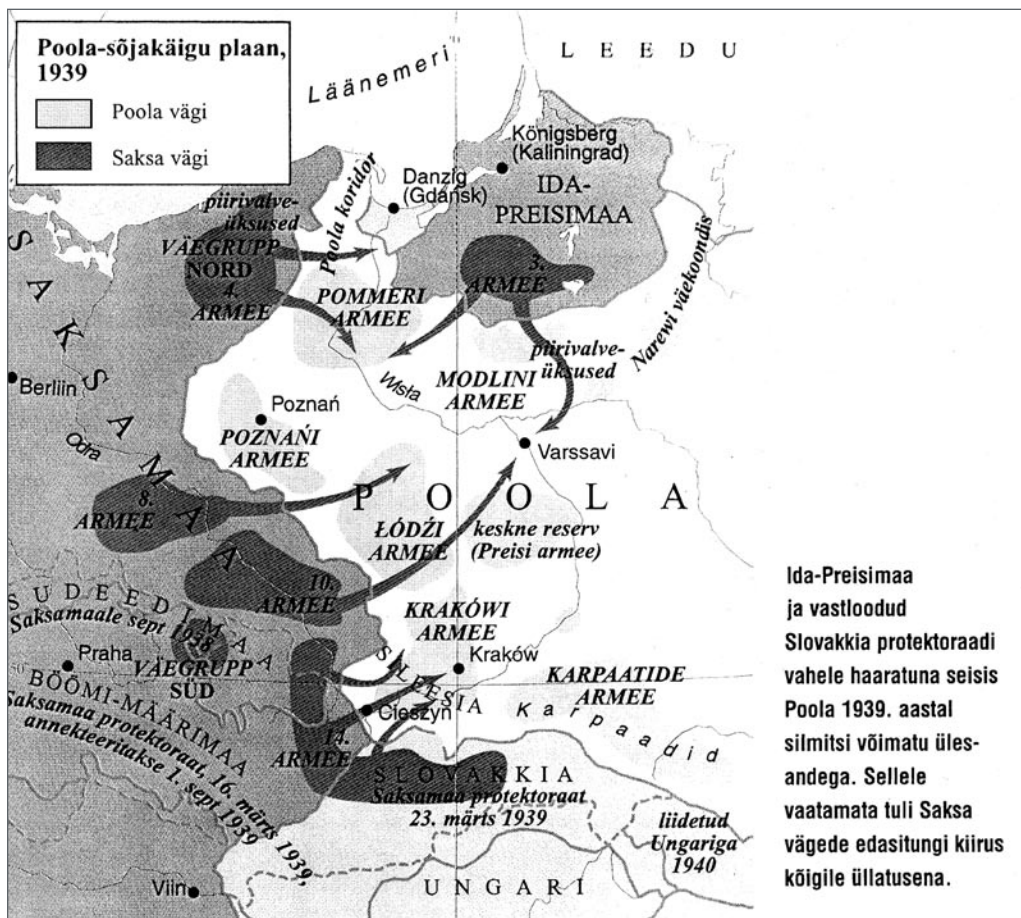
¹³ Marian Józef Smoleński (1894–1978), polkovnik, ratsaväe väljaõppekeskuse ülem Grudziadz'is 1935–1939, armee peastaabi II osakonna ülem alates 01.02.1939, septembris lahkus Prantsusmaale ja hiljem Inglismaale, juhtis edasist võitlust, sai brigaadikindraliks. Enne teda, 1935–1939 (samuti 1929–1931) oli II osakonna ülem polkovnik Tadeusz Pelczyński (1892–1985), kes määrati 19. jalaväediviisi ülemaks. Osakonna ülema vahetamine keerulises rahvusvahelises olukorras oli ebasobiv.

¹⁴ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 227.

¹⁵ Samas, l. 230–231.

¹⁶ Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939, tom II 1933–1939. Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa, 1996, lk. 206–208.

¹⁷ OZON, OZN-i ehk Obóz Zjednoczenia Narodowego (Rahvusliku Ühendamise Laager) hüüdnimi (“osoon”). Poolas võimul olnud poliitiline organisatsioon, loodi nn. tervendusrežiimi (*sanacja*) liidrite poolt, formaalselt 01.03.1937. 1938. a. oli selles u. 100 000 liiget: paljud sõjaväelased, riigiametnikud ja teenistujad.



Saksa ja Nõukogude rünnakusuunad. Mõte ja Mõök. Repro

juti “Maha von Beck!”, “Maha OZON¹⁷!”, “Poola sõjavägi, marss Danzigi suunas!” jne. Seega nõuti Poola välispoliitilise suuna muutmist. Tomback mainib kuuldusi Poola võimuringkondade seotusest demonstratsioonidega.¹⁸

15. ja 16. märtsi ettekannetes on info muudatustest Poola piiridel seoses Tšehhoslovakkia likvideerimisega: Ungari okupeeris Saksamaa nõusolekul, pärast ultimaatumi esitamist Tšehhoslovakkia valitsusele, Karpaatide-aluse Rusi¹⁹, kuid pole veel Poola piirile jõudnud. Piirile on saadetud ka Poola

väeosad. Poolas polnud hoolimata kuuldustest osalist mobilisatsiooni siiski toimunud.²⁰ Seoses Tšehhoslovakkia likvideerimise ja Saksamaast sõltuva Slovakkia riigi loomisega kujunenud olukord tekitab Poolas meelehärmi, sest Tšehhoslovakkia jagamine oli toimunud suuremal määral, kui Poolas ette nähti. Diplomaatilistes ringkondades arvatakse, et Poola senine poliitika Tšehhoslovakkia suhtes polnud õige, ei mõistetud, et Tšehhoslovakkia võinuks Saksa ekspansiooni takistada.²¹

Sakslased levitasid Euroopa uue jaotusega kaarte. 16. märtsi ettekandele on Tomback

¹⁸ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 210, 214–215. Üliõpilaste julgustajatena tegutsesid mõned Poola sõjaväejuhid. Vt. Päevaleht 28.02.1939, lk. 6.

¹⁹ Praegune Tšehhi-Karpatia Ukrainas.

²⁰ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 200, 202.

²¹ Samas, l. 202–203.

lisanud koopia, millel on näha Poolat ja tema naaberriike tükeldatuna.²²

18. märtsi ettekandes on analüüsitud Poola uut sõjalis-poliitilist olukorda pärast Tšehhoslovakkia riigi likvideerimist märtsis. Info pärineb mõttevahetusest Poola Kõrgema Sõjakooli lektoritega.

Seni polnud Poolal sõja korral Saksamaaga vaja karta oma seljataguse julgeoleku pärast Prantsusmaaga liidus oleva Tšehhoslovakkia suunast. Poola võis nii julgelt koondada vägesid, et kaitsta Pommerimaad, tungida Ülem-Sileesiast Breslau²³ suunas, s. t. Poseni (Poznani) suunas pealetungivate Saksa vägede selja taha. Sõja korral Nõukogude Venega oli ka seni arvestatud Tšehhoslovakkia kallaletungiga, nii et olukord palju ei muutunud. Tšehhoslovakkia tõi selleks vastaseks ei loetud. Sõda samaaegselt Saksamaa ja Nõukogude Vene vastu oli seni vaadeldud eriolukorrana, mida tuleb püüda vältida.²⁴

Sõjalis-poliitiline olukord halvenes eelkõige Saksamaa suhtes, kes haaras Poolat nüüd nii lõunast kui põhjast. Rinne Saksamaaga pikenes piiri võrra Slovakkia (Saksamaa protektoraadiga) 400 km, nüüd oli vaja kaitsta 2300 km pikkust rinnet. Poola sõjatööstuse asutamisrajoon Kielce–Radomi–Sandomierzi rajoonis muutus Saksa pommituslennuväele kergesti kättesaadavaks: see oli 300–400 km kaugusel võimalikest Saksa lennuväljadest. Poola pidi nüüd Pommeri asemel pöörama suuremat tähelepanu Ülem-Sileesiale, kus asuvad loodustagavarad. Samas oli muutunud küsitavaks Poola koridori kaitse ja Pommerimaa käeshoidmine.

Tomback märgib, et muutunud olukorra tõttu tuleb ümber teha Poola operatiivkavad: Poolal on võimatu Saksamaale laias mastaa-bis peale tungida, sest nii jäädakse sakslaste

tiivalöögi alla. Tuleb pidada vaid kaitsesõda ja kõige kasulikum on pidada sõda Saksamaa vastu koos Prantsusmaaga. Kuid on küsimus, kas Prantsusmaa astub välja, kui Poola saatus on kaalul. Selles pole ka poolakad kindlad.²⁵

23. märtsi ettekandes märgitakse, et Poola ametlike ringkondade lootustes ja tuleviku-kavatsustes on toimunud põhjalikud muudatused: Poola seisund on Saksa ekspansiooni tõttu Kesk-Euroopas äärmiselt raske. Valitsuse ees seisab küsimus, kas minna Saksamaaga või ühineda Prantsusmaa ja Inglismaaga või ajada edasi iseseisvat välispoliitilist joont. Üldiselt tundub, et Poola ei taha olla see, kes prantslaste ja inglaste huvides läheks esimesena oma pead tulle panema. Valitsusringkondades ja sõjaväe juhtkonna seas arvatakse, et Prantsusmaa ja Inglismaa peaksid kõigepealt aitama Poolat sõjaliselt tugevdada, finantseerima Poola sõjatööstuse ülesehitamist.²⁶

Ettekandes arvatakse, et vaevalt Poola võtab ette aktiivseid samme sakslaste tegevuse takistamiseks Kesk- ja Kagu-Euroopas. Kui aga sakslaste edaspidine tegevus peaks kuidagi otseselt puudutama Poolat, siis on poolakad valmis sõdima. Nii Tomback kui ka ettekannet lugenud kindral Reek on arvanud, et poolakad ei alusta sõda Saksamaaga Danzigi pärast. Reek on aga juurde märkinud: poolakad lähevad võitlusse iseseisvuse pärast.²⁷

27. märtsi ettekanne näitab sisepoliitilisi tegureid, mis edaspidi mõjutasid Poola välispoliitikat. Tšehhoslovakkia häving ja Memeli liitmine Saksamaaga sundisid Poola opositsioonilisi ringkondi (talupoegade erakond, rahvuserakond ja sotsiaaldemokraatlik erakond) välja astuma valitsuse vastu. Nõuti välispoliitilise suuna muutmist ja muudatusi valitsuse koosseisus ehk välisminister Becki ja ka peaminister (ühtlasi siseminister) kindral Składkowski²⁸

²² Samas, l. 201.

²³ Praegune Wrocław.

²⁴ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 196–197.

²⁵ Samas, l. 197–199.

²⁶ Samas, l. 194.

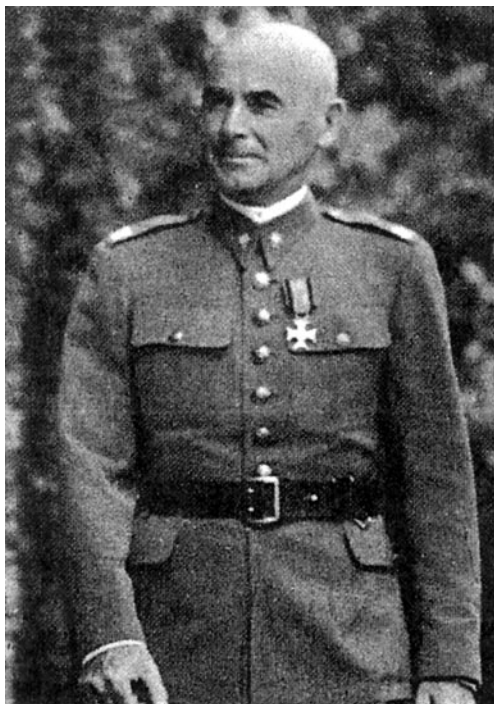
²⁷ Samas, l. 194.

²⁸ Felicjan Sławoj Składkowski (1885–1962), diviisikindral, arst ja poliitik, teenis arstina Poola leegionides, 1918. a-st Poola sõjaväe sanitaarteenistuses, 1926–1929 ja 1930–1932 siseminister, 1932. a-st II asesõjaminister, 1936. a. maist peaminister ja siseminister, 17.09 lahkus Rumeeniasse, kus interneeriti. 1940 läks Türgisse, 1941. a-st Poola vägede sanitaarinspektor Palestiinas, 1947. a-st Inglismaal.

lahkumist. Beckile heideti ette saksasõbralikkus välispoliitikat, mille jätkamine võivat muutuda Poola iseseisvusele ohtlikuks. Samad ringkonnad nõudsid Poola deklareeritud koostööd Prantsuse ja Inglismaaga. President²⁹ ei nõustunud opositsiooni esindajate ettepanekuga valitsuse koosseisu muuta ning lükkas Seimi ja Senati kokkukutsumise edasi.³⁰

Tomback informeerib, et võimul olevates ringkondades on tekkinud kaks leeri välispoliitika tulevase suuna suhtes: sõjaväelaste ringkond peastaabi ülemaga eesotsas ja valitsuse ringkond välisminister Beckiga eesotsas. Sõjaväelised ringkonnad, kes senini ei pooldanud koostööd Prantsusmaa ja Inglismaaga, olevat nüüd oma seisukohti revideerinud ja leidvat, et ainuke pääsetee Poolale on kaasaminek Prantsusmaa ja Inglismaaga. Sõjaväelased arvavad, et varem või hiljem tuleb Poolal arveteõidamine Saksamaaga ja seepärast on kasulikum kohe deklareerida oma solidaarsust Prantsusmaa ja Inglismaaga, et hiljem mitte üksi jääda. Välisminister ja valitsusringkonnad pooldavad aga olukorra selginemise äraootamist – ei ole mõtet ette rutata ja Saksamaad provotseerida, pealegi on Poola majanduslikult tihedalt seotud Saksamaaga ning Poola enda sõjatööstus on alles arendamisel.³¹

Tomback esitab ka info Saksa piiri äärsete väeosade tugevdamisest. Piiriäärsetesse korpustesse olevat kutsutud kaks aastakäiku reservväelasi, kokku u 70 000–100 000 meest. Peale selle olevat sisse kutsutud viie aasta spetsialistid. Ohvitseride puhkused olevat lõpetatud.³²



Poola relvajõudude kindralinspektor marssal Edward Rydz-Śmigły. Chronik 1939, lk. 130.

31. märtsil saadetud ettekanne annab ülevaate 28. märtsil Varssavis toimunud valitsuserakonna Rahvusliku Ühendamise Laagri OZON'i nõupidamisest, millel osales ka marssal Rydz-Śmigły.³³ Pikema kõne pidas OZON-i juht kindral Skwarczyński³⁴, kes rõhutas, et oma rahupoliitika suuna alalhoidmiseks tuleb kinni pidada mittekallaletungipaktidest Saksamaa ja Venemaaga: "Seepärast ei või Poola alistuda mingisugusele survele ega või

²⁹ Ignacy Mościcki (1867–1946), Poola riigimees ja teadlane (keemik), poliitikuna Piłsudski mõttekaaslane, vabariigi president 1926–1939, lahkus 17.09 Rumeeniasse, detsembris Šveitsi, kuhu jäi surmani.

³⁰ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 174.

³¹ Samas, l. 175.

³² Samas, l. 175. Märtsis 1939 kutsuti teenistusse u. 81 350 reservväelast. Arvestusel aluseks tabel: E. Kozłowski. Wojsko Polskie 1936–1939. Próby modernizacji i rozbudowy. Wydanie II. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1974, lk. 356.

³³ Edward Rydz-Śmigły (1886–1941), Poola marssal ja poliitik, 1917–1918 Poola Sõjaväelise Organisatsiooni peakomandant, 1918 sõjaminister, 1919–1920 sõjas Ukraina ja Nõukogude Venemaaga, 1921–1935 sõjaväeinspektor, relvajõudude kindralinspektor 1935–1939, Poola tegelik juht, 1. septembrist 1939 ülemjuhataja, 17/18.09 lahkus Rumeeniasse. 1941 oktoobris läks salaja okupeeritud Poolasse, suri haiguse tagajärjel Varssavis.

³⁴ Stanisław Eugeniusz Skwarczyński (1888–1981), brigadikindral, teenis Poola leegionides, 1918. a-st Poola sõjaväes, peastaabi operatiivosakonnas, oli 1. leegionide jalaväediviisi ülem. 11.01.1938 sai OZON-i juhiks, 13.08.1939 määrati Danzigi-vastase Interventsioonikorpusse ülemaks, 01.09 armee "Prusy" lõuna operatiivgrupi ülem, lahkus Rumeeniasse, kus interneeriti. 1941–1945 vangilaagris Saksamaal, edasi emigratsioonis Inglismaal.

lubada end kaasatõmmata ühegi agressiivse väljaastumisega, mis on suunatud meie ida või lääne naabri vastu.” Kindral lisas aga juurde: “Meie piiride ja õiguste, meie poliitika ja majanduse iseseisvuse, meie rahva au eest oleme valmis igal ajal võitlema...”

Tomback märgib, et seega ei kavatse Poola oma välispoliitika põhisuunda muuta ega ühineda Saksa-Itaalia ega ka Prantsuse-Inglise blokiga.³⁵

Toimikus pole ettekannet, mis kajastaks poolakate seisukohti vahetult pärast Inglismaa garantii andmist Poola iseseisvusele (31. märtsil) ja Becki visiiti Londonisse. Poola julguse kasv on järgnevatest ettekannetest siiski näha. Garantiide andmist on poliitikud ja ajaloosid hiljem hinnanud kriitiliselt.³⁶

13. aprilli ettekandes on ülevaade ühe Poola sõbraliku riigi sõjaväelise esindaja kohtumisest II osakonna ülema asetäitja kolonel Józef Englichtiga, kes rääkis sõjalis-poliitilisest olukorrast: “Sõjaline konflikt Saksamaaga on arvatavasti möödapääsmatu. Küsimus seisab vaid ajas. Praegune moment oleks Saksamaale vist kõige kasulikum, kuna ta ohujõudude mõttes on Prantsusmaa ja Inglismaast ees.”

Englicht arvas, et aeg töötab üldiselt Saksamaa kahjuks, sest arvestades Prantsuse ja Inglise sõjatööstuse suuremat koguproduktsooni, võivad nad tulevikus Saksamaad ületada. Sisepoliitiliselt on sõda Saksamaal praegu populaarne ning ka Saksamaa majanduslik olukord ei luba sõja pikemat edasilükkamist.³⁷

“Poola seisukord sõjas Saksamaaga on raske, kuid mitte lootusetu. Saksamaa ei saa kõiki oma jõude suunata Poola vastu. Ta on sunnitud osa oma jõude jätma läänerindele. Poola vastu võib ta suunata umbes 50 diviisi.³⁸ Muidugi on Poolal arvatavasti esialgu raskusi

ja Saksamaal võib sõja algul olla edu, mille tulemusena võib langeda isegi Varssavi. Kuid see pole siiski veel sõja lõpp. Sõda venib pikale – kurnamissõjaks ja seda ei kannata Saksamaa välja. Usume kindlasti, et lõpuks ikka võidame koos Prantsusmaa ja Inglismaaga,”³⁹ rääkis Engicht.

Kolonelleitnant Tombacki arvates oli II osakonna hinnang võrdlemisi objektiivne. Kuid Poola armee peastaap arvestas seejuures, et Nõukogude Vene jääb neutraalseks ja võib-olla isegi aitab materiaalselt.

Nõukogude Vene ametlik erapooletu seisukoht võib kergesti muutuda Poolale kahjulikuks. Saksamaa üleolek 10 diviisi ulatuses pole suur, kuid raskesuurtükivägi, lennukivägi, tehniline varustus ja motoriseeritus on tunduvalt paremad. Sellepärast pole selge, kas Poola suudab Saksamaa välja kurnata enne lõplikku lüüasaamist, leiab Tomback.⁴⁰

Ettekanne **29. aprillist** kirjeldab välispoliitilisi seisukohti pärast Hitleri kõnet 28. aprillil. Poola poliitilistele ringkondadele ja ajakirjandusele oli 1934. aastal sõlmitud mittekallaletungilepingu ülesütlemine sakslaste poolt ootamatu, kuid sellesse suhtuti siiski külmavereliselt. Ajakirjanduse põhjal tundus aga, et Danzigi küsimuses ollakse leplikum ja nõus järeleandmisteks. “Eksterritoriaalne autostrada” oli samas täiesti vastuvõetamatu. Saksa suursaatkonnas ringkondades heideti välisminister Beckile ette, et ta olevat lasknud end mõjutada sõjaväelistel ringkondadel, asudes teele, mis võib muutuda Poolale ohtlikuks. Mõeldud on bilateraalsel kokkulepet Inglismaaga. Saksa sõjaväe esindaja⁴¹ sõnul ei taha Saksamaa sõda, vaid uute läbirääkimiste algust. Tulevat jõuda vaid ühisele arusaamisele vastastikuste huvide osas. Koos Saksamaaga olevat Poolal palju võita.⁴²

³⁵ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 172–173.

³⁶ Julgeolekugarantiidest vt. E. Medijainen. 1939: võimalused ja valikud. – Ajalooline Ajakiri 2000, nr. 1, lk. 28–44.

³⁷ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 153.

³⁸ Saksamaa koondas augustis 1939 Poola vastu 54 diviisi ja ühe brigaadi.

³⁹ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 153.

⁴⁰ Samas, l. 153–154.

⁴¹ Saksa sõjaväeatasee Poolas 1938–1939 oli ooberst Kurt Himer (1888–1942), hiljem sai kindralleitnandiks, suri haavatuna Ukrainas.

⁴² ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 148.

Saksa lennuväe esindaja⁴³, marssal Göringi isiklik sõber, märkis, et Poola sõjaväeline kamarilja on takistanud Saksa–Poola vahetõrgete normaliseerimist. Omal ajal olevat kadunud marssal Piłsudski kui reaalspoliitika olnud, et “egas meie Ülem-Sileesiat ja Pommerit ikka kaua käes hoida ei suuda, need tulevad tagasi anda”. Sakslane leidis, et sõjaväelased ei tunne nähtavasti oma riigi sisepoliitilise meeleolusid – tasub vaadata, mis sünnib Lvovis. Diplomaatilistes ringkondades arvatakse, et Saksamaa võib hakata mängima Poola vähemusrühvuste ja Leedu meeleoludega ja tekitada seega Poolale tõsisemid sisemisi raskusi.⁴⁴

4. mail saadetud esimesest ettekandest selgub, et aprilli lõpus, mai algul kutsuti Saksa piiräärsete korpuste ringkondades veel üks aastakäik reservväelasi teenistusse. See oli reservväelasi teenistuses ligi 180 000 ja sõjaväes kokku u. 500 000 meest.⁴⁵

3. mail Varssavis toimunud vabariigi aastapäeva paraadi võttis vastu sõjaminister ja sellel osalesid kohaliku garnisoni väeosad. Paraadil polnud presidenti ega marssal Rydz-Śmigły. Marssal oli aastapäevapidustustel Poznanis, kus peeti tavalisest suurem sõjaväeparaad. Marssali sõit Saksa piiräärsesse garnisoni oli poliitiline demonstratsioon teravate vahetõrgete puhul Saksamaaga.⁴⁶

4. mai teise ettekande põhjal oli viimastel päevadel Poola juhtivates ringkondades ja samuti ajakirjanduses toimunud järsk pööre (konfrontatsioonile Saksamaaga): Danzigist tahetakse teha Euroopa tähtsusega probleem. Väidetakse, et kui Danzigi küsimuses järele anda, nõuavad sakslased järgnevalt koridori, Ülem-Sileesiat ja Pommerimaad. Poolakate õigusi Danzigis tuleks vastupidi suurendada, anda linn Poola protektoraadi alla. Ajakirjan-

duse toon on väga sõjakas ja rahva meeleolu on palavaks köetud. Tombacki arvates tekib küsimus, kas Poola ei kavatse provotseerida sõda Saksamaaga. Mängus on ilmselt Inglismaa ja Prantsusmaa huvid, kel on poolakate käitumise üle hea meel. Sakslaste huvid kanduvad seega läänest itta. Tundub, et lääneriigid mängivad Poolaga halba mängu. Poola välisministeeriumi ringkondades hinnatakse olukorda väga heaks. Hitler peab kas nõudmistest loobuma või alustama sõda. See tooks endaga kaasa maailmasõja ja lõpeks kindlasti Saksamaa lüüasaamisega.⁴⁷

Tombackile tundub, et poolakad on sattunud ühest äärmusest teise. Senisele saksa-sõbralikule välispoliitikale on pööratud selg ja liigutakse vastassuunas. Ta leiab, et tegelikult on see loobumine senisest tasakaalupoliitikast. Pole ka teada, mida teevad venelased, kui Poola peaks sattuma sõjalisel konfliktile Saksamaaga. Tomback arvab, et Poola mängib õige ohtlikku välispoliitilist mängu. Poola armee peastaabi ohvitserid pole vestlustes andnud Danzigile üldse nii suurt tähtsust, nagu see ajakirjanduses üles puhutud. Keskmise kindralstaabi ohvitser on nõus Danzigi ära andma, sest see on peaaegu saksa linn, kus vähe poolakaid (250 000-st 25 000). Poola äärmised parempoolsed – monarhistid, kel küll pole avalikus elus suurt mõju – nõuavad avalikult koostööd Saksamaaga ja huvipiirkondade jaotamist.⁴⁸

Olukord sõjaeelsetel kuudel

Mai teisel poolel oli Hitler langetanud lõpliku otsuse alustada sõda Poolaga (augustis). Eesmärk oli Poola purustada, kuid enne oli ta vaja isoleerida. Edasisi läbirääkimisi peeti

⁴³ Saksa õhujõudude atašee Poolas ja Rumeenias 1938. a-st oli ooberst Alfred Gerstenberg (1893–1959), hiljem sai ta kindralleitnandiks.

⁴⁴ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 149–150.

⁴⁵ Samas, l. 87, 144. Tegelikult oli Poolas sõjaväkke kutsutud reservväelasi vähem, 1. mail kokku 95 316. Sõjaväes oli kokku 445 711 sõjaväelast. E. Kozłowski. *Wojsko Polskie 1936–1939*, lk. 356.

⁴⁶ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 144–145.

⁴⁷ Samas, l. 142–143.

⁴⁸ Samas, l. 143. Danzigi Vabalinnas tervikuna oli 1938. a. 407 500 elanikku, neist 5–10% poolakad. – Brockhaus Enzyklopädie. 21. Auflage. Band 6. F. A. Brockhaus, Leipzig, Mannheim, 2006, lk. 280.

vaid selle eesmärgiga. Hitler ei uskunud, et Prantsusmaa ja Inglismaa hakkaksid Poola pärast sõdima, ja teadis, et Nõukogude Liit on valmis koostööks Saksamaaga. Poola purustamine pidi muutma ka teised Ida-Euroopa riigid sõnakuulelikeks.

Poolakad uskusid, et Inglise-Prantsuse garantiidest piisab Saksamaa tagasihoidmiseks. Hoolimata lubadustest ei mõelnudki aga lääneriigid kiirelt abi anda, pealetungi Saksamaale peeti võimalikuks 1941.–1942. aastal. Ehkki välisminister Beck oli valmis kompromissi otsima, oleks Hitler läbirääkimistel augustis nõudnud rohkem kui algselt. Vastuseks Saksamaa survele ja propagandale algas ka Poola ajakirjanduses kevadel Saksa-vastane kampaania ning ägenes saksa rahvusvähemuse tagakiusamine.⁴⁹

Nõukogude juhtkonnal oli juba mais luureinfo Saksamaa kindlast kavatsusest rünnata Poolat ja et pärast Poolat ründab Saksamaa lääneriike, mitte Nõukogude Liitu.⁵⁰ Moskvas alanud Inglismaa–Prantsusmaa–Nõukogude Liidu läbirääkimistel kujunesid põhiprobleemiks Nõukogude Liidu järjest kasvavad nõudmised, sealhulgas nõue lubada Punaarmee Poola ja Balti riikide territooriumile. Kuna Hitler oli valmis Stalinile lääneriikidest rohkem lubama, oli läbirääkimiste saatus ette määratud.⁵¹

15. juunil märgitakse ettekandes, et pärast välisminister Becki viimast maikuu kõnet on välispoliitilistes suhetes toimunud teatud rahunemine: Ajakirjanduse toon sakslaste suhtes on muutunud leplikumaks, puuduvad ähvardused. Ajakirjanduses on avaldatud kirjutisi, milles kriipsutatakse alla Poola valmisolekut läbirääkimisteks Saksamaaga. Sisepoliitilistel kaalutlustel on poolakatel aga

raske sakslaste nõudmistele vastu tulla.

Muutus toimus ilmselt seoses Inglise saadiku (*Sir* Howard Kennard) jutuaajamisega välisminister Beckiga.⁵²

Tomback märgib samas ka, et Poola–Vene vahekorrad on viimasel ajal paranenud ja olukord idapiiril rahulikum. Piirivalvekorpuse luureosakonna ülema teatel juhtub piiril siiski peaaegu igal öösel tulevahetusi. Poola ajakirjanduse suhtumine Balti riikide viimastesse välispoliitilistesse sammudesse on heatahtlik. (Mõeldud on Eesti ja Läti mittekallaletungilepinguid Saksamaaga.) Vahekordadest Saksamaaga saavad poolakad aru ja võtavad neid paratamatusena. Inglise–Prantsuse–Nõukogude Vene kokkuleppe suhtes ollakse äärmiselt tagasihoidlik.⁵³

Ettekandes on ka sõjaväelaste arvamusi edasisest. Sakslased ei taha Danzigi küsimuses teha järeleandmisi, sest neil aega on: “Las poolakad kannavad armee ülalpidamise kulusid. Vaatame, kui kaua nad suudavad vastu panna.” (Tombacki andmeil maksis juuli lõpus osaliselt mobiliseeritud Poola armee ülalpidamine päevas 2,5–3 miljonit zlotti.⁵⁴) Poola vanemad ohvitserid pooldavad Danzigi osas sakslastega kokkulepet, kui oleks kindel, et pärast seda ei esita sakslased uusi nõudmisi. II osakonna ülema (kolonel Smoleński) väitel püüavad nad sakslastega vahekordi enam mitte teravamaks ajada. Samas on poolakad sõjakad ja usuvad, et sõja korral nemad koos prantslaste ja inglasega võidavad. Saksa sõjalisi jõude hinnatakse liiga madalalt, nt. hinnatakse Saksa ohvitseride erialast ettevalmistust nõrgaks, vanemat juhtkonda politiseerituks jne. Saksa sõjaväge peetakse nõrgemaks, kui see oli 1914. aastal. Poola vanem sõjaväejuhtkond unistab Ida-Preisimaa

⁴⁹ L. de Jong. Pjataja kolonna v Zapadnoj Evrope. (Zagadki tret'ego rejsa). Veče, Moskva, 2004, lk. 58–60; O. Heike. Die deutsche Minderheit in Polen bis 1939. Ihr Leben und Wirken kulturell, gesellschaftlich, politisch. Leverkusen, 1985, lk. 439–442.

⁵⁰ Vt. Nõukogude sõjaväeluure ettekanded 17. maist, 4. juunist ja 9. juulist: Razvedka informiruet. Dokumenty razvedupravljenija Krasnoj armii. Janvar' 1939 – ijun' 1941 g. – Rossija XX vek. Dokumenty. Meždunarodnyj fond “Demokratija”, Moskva, 2008, lk. 81–84, 99–101, 113–115.

⁵¹ Läbirääkimistest Moskvas vt. H. Arumäe. Briti–Prantsuse–Nõukogude läbirääkimised. – Sõja ja rahu vahel. Koguteos. I kd. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani, lk. 101–109; E. Kimm. Balti riikide iseseisvuse kaotus Euroopa globaalpoliitika vaatevinklist. – Akadeemia 1991, nr. 11, lk. 2384–2398.

⁵² ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 109–111.

⁵³ Samas, l. 111.

⁵⁴ Samas, l. 78. Poola sõjaline eelarve oli 1939/1940. eelarveaastal 800 miljonit zlotti. Samas, l. 218–219.

liitmisest Poolaga ja sellest räägitakse avalikult kui ühest tulevikusõja eesmärgist.⁵⁵

Seda, et poolakad Saksa sõjaväge alahindasid, kinnitavad ka muud allikad. Levitati infot, et Poolal on end kerge kaitsta ja asuda vastupealetungile.⁵⁶

Poola–Prantsuse vahekorrad olid viimaste kuude jooksul muutunud väga soojaks. Sõjaminister kindral Kasprzycki⁵⁷ käis Pariisis.⁵⁸

3. juuli ettekandes on toodud diplomaatide hüpoteese läbirääkimistest Moskvast ja Saksamaa edasistest kavatsustest: Üldiselt arvatakse, et kolmepoolsed läbirääkimised Moskvast venivad sakslaste tõttu. Nõukogude Vene ja Saksamaa vahel käivad mitteametlikud läbirääkimised majandusküsimustes, kuid pole võimatu ka poliitiliste küsimuste arutamine. Hitler tahab kõigepealt lahendada vahekorrad Poolaga. Prantsuse sõjaväeesindaja järgi on Prantsuse ja Inglise valitsused otsustanud igasugusele Saksamaa agressioonile relvadega vastu astuda. Arvatakse aga, et sakslased püüavad kolmiklepingust eraldada Danzigi küsimust, see tähendab, et Nõukogude Vene ei sega end Poola–Saksa vahekorrad lahendamisse Danzigis. Selle eest saab Nõukogude Vene Saksamaalt laenu 700 miljonit marka. Inglismaa soovitaks siis Poolale järeleandmist ja Saksamaa okupeeriks kartuseta Danzigi. Balti riigid olevat selles mängus teisejärgulised, nende täielikust iseseisvusest on huvitatud nii Nõukogude Vene kui ka Saksamaa ning seega pole nendel vaja karta.⁵⁹

Kõik see näitab, et diplomaatilistes ringkondades levitatavate kuulujuttude seas leidis ka tõeteri.

8. juuli ettekandes on ülevaade vestlusest II osakonna ülema abi kolonel Englichtiga,

tema hinnangutest välispoliitilisele olukorrale. Kolonel pidas võimatuks ükskõik millist poliitilist kokkulepet Saksamaa ja Nõukogude Vene vahel, majanduslikku kokkulepet pidas ta aga võimalikuks. Samas arvas ta aga, et vaevalt Inglise–Prantsuse–Nõukogude Vene läbirääkimised annavad soovitud tulemusi – Poola ei nõustu mingisuguse Nõukogude Vene poolt nende suhtes nõutava garantiiga.⁶⁰

Poola–Saksa suhetes ei pidanud Englicht Poola poolt võimalikuks mingeid järeleandmisi: “Prantsusmaa olevat andnud Poolale *carte blanche* otsustamiseks, millal ta peab välja astuma oma eluliste huvide kaitseks relvadega.” Kolonel ei uskunud, et Saksa huvid kanduksid Ida-Euroopast mujale, näiteks Kaug-Itta: Hitler on fanaatik, kes näeb sakslaste tulevikku ja loomulikku eluruumi ikkagi vaid idas, see on kõigepealt Lõuna-Venemaal (Ukrainas) ja seepärast on kokkupõrge Saksamaa ja Nõukogude Vene vahel möödapääsmatu. Tee Venemaale läheb muidugi üle Poola, aga Poola vallutamine pole võimalik ilma Euroopa sõjata. Kolonel Englicht ei uskunud, et Saksamaa üldisest sõjast Euroopas võitjana väljuks.⁶¹

Tombback oli saanud andmeid, et Poola kõrgemates sõjaväelistes ringkondades oli tekkinud soov provotseerida sõda Saksamaaga, sest üldpoliitiline olukord Euroopas oli Poola kasuks, eriti pärast Prantsuse ja Inglise välisministrite Bonnet’ ja Halifaxi deklaratsioone. Danzig olevat muutunud uue Euroopa-sõja *casus belli*’ks. Välisminister Beck olevat aga energiliselt sõjaväejuhtide sõjakate plaanide vastu välja astunud ja soovitanud oodata. Sel juhul polnud kindel, kas Inglismaa Poola toetuseks välja astub. Ka Poola suursaadik Londonis Raczynski⁶² andis

⁵⁵ Samas, I. 109–110.

⁵⁶ M. Vasold. August 1939. Viimased üksteist päeva enne Teise maailmasõja puhkemist. Tänapäev, Tallinn, 2008, lk. 17, 26; Th. Kirzien. Kuidas kujuneks Saksa-Poola sõda Poola asjatundjate arvates? – Päevaleht 03.06.1939, lk. 4.

⁵⁷ Tadeusz Adam Kasprzycki (1891–1978), diviisikindral, teenis Poola leegionides, 1918. a-st Poola sõjaväes, sõjaminister 1935–1939, septembris interneeriti Rumeenias. 1944 läks Suurbritanniasse, 1954. a-st emigratsioonis Kanadas.

⁵⁸ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 110.

⁵⁹ Samas, I. 90–91.

⁶⁰ Samas, I. 86.

⁶¹ Samas, I. 87.

⁶² Edward Raczynski (1891–1993), Poola diplomaat, 1934. a-st suursaadik Suurbritannias.



Poola välisminister Józef Beck ja Briti kindral Edmund Ironside (P.P. Wiczorkiewicz. Kampania 1939 roku, lk. 15).

nõu oodata. Seepärast oli Danzigi küsimuse ümber tekkinud ebamäärane vaikus. Poola ootab sündmuste edasiarenemist. Kuna inglased ei hinda Poola sõjalist jõudu sõja korral Saksamaaga väga kõrgelt, püüavad nad jõuda kokkuleppele Nõukogude Venemaaga. See tekitab poolakates meelehärmi.⁶³

23. juuli ettekandes on ülevaade Inglise relvajõudude kindralinspektori kindral Edmund Ironside'i⁶⁴ visiidist Poola 17.–21. juulil. Rahvale püüti selle külaskäiguga näidata, et Poola ei jää tulevikusõjas üksinda. Arvatavasti tutvustati kindralile Poola sõjaväe koosseisu, sõjatööstuse seisukorda, selgitati Inglismaalt laenu saamise võimalusi ning koostöövõimalusi sõja korral. Tomback arvab, et Inglise ja Poola sõjavägede koostööst kõneldi õige pealiskaudselt. Ta ei usu ka, et Ironside'ile anti õige pilt Poola relvajõudude seisukorrast. Midagi konkreetset läbirääki-

mistel ei olnud otsustatud. Poolas viibisid 4.–9. juulil aga Inglise ja Prantsuse kindralstaabi ohvitserid, mis näitab, et koostöö peastaapide vahel oli siiski alanud.⁶⁵

Tegelikult arvas Ironside, et Poola armeel on hästi ettevalmistatud kaader, kuid varustus on ebapiisav. Ta soovitas valitsusel anda Poolale kiiremini laenu sõjaväe paremaks relvastamiseks. Kindral andis ka poolakatele mõista, et Inglismaa ei taha astuda maailmasõtta juhusliku kokkupõrke pärast Danzigis või piiril. Teistel andmetel hindas kindral Ironside oma raportis Poola sõjalist võimekust väga kriitiliselt. Ta arvas, et Poola variseb kiiresti kokku ja et Prantsusmaa ei peaks Siegfriedi liini ründama.⁶⁶

Marssal Rydz-Śmigły rõhutas samal ajal intervjuus Ameerika ajakirjanikule: "Kasutame kõiki võimalusi, et Danzigi küsimust lahendada rahulikult teel. Kui aga sakslased jäävad oma Anschlussi plaanide juurde, siis Poola alustab võitlust isegi siis, kui tal tuleks võidelda liitlasteta." See avaldus näitab, et suurt usku poolakatel prantslastesse ega ingllastesse ei olnud.⁶⁷

9. augusti ettekandes on märgitud, et oodatud marssal Rydz-Śmigły kõne leegionäride aastapäeva puhul Krakovis jäi välispoliitika osas tagasihoidlikuks. Marssal kinnitas, et Poola on nõus rahu kõigi abinõudega alal hoidma, kuid kõne lõpus hoiatas ta Saksa-maad.

Poola kõrgemates sõjaväelistes ringkondades on märgata kainenemist pärast seda, kui nõutud rahalise abi saamine nurjus. Seltskonnas ja poliitilistes ringkondades avaldatakse arvamust, et milleks peame just meie end Inglise-Prantsuse huvide eest ohverdama. Liiguvad jutud läbirääkimistest Poola ja Saksamaa vahel kompromisslahenduse leid-

⁶³ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 87–88.

⁶⁴ William Edmund Ironside (1880–1959), lord, Suurbritannia feldmarssal, 1918–1919 juhtis liitlasvägesid Põhja-Venemaal, relvajõudude kindralinspektor meretagustel territooriumidel (*Oversea Forces*) V–IX 1939, 3. septembrist 1939 impeeriumi kindralstaabi ülem, 27.05.–19.07.1940 metropoli jõudude (*Home Forces*) juhataja, 1941 läks erru.

⁶⁵ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 77–80.

⁶⁶ Documents on British Foreign Policy, 1919–1939. Ser. 3. Vol. 6. London, 1953, lk. 379, 416, 486; B. Bond. Edmund Ironside. – Churchill's Generals. Edited by John Keegan. Grove Weidenfeld, New York, 1991, lk. 21.

⁶⁷ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 79.

miseks Danzigi küsimuses. Sellise lahenduse leidmine pole sisepoliitilistel kaalutlustel aga sugugi kerge.⁶⁸

Inglismaalt loodetud laenu 20 miljonit naela sularahas asemel saadi augustis 8 miljonit naela, s. o. u. 200 miljonit zlotti kaubakrediiti. See väike summa Poola riigikaitse vajadusi halvenevas finantsolukorras ei rahuldanud.⁶⁹

Tomback selgitab, et Poola välispoliitika suuna kardinaalne muutmine toimus kevadel opositsiooni ja mõningate kõrgemate sõjaväelaste – peastaabi ülema Stachiewiczzi, sõjaminister Kasprzycki, tema I abi, armee inspektori Sosnkowski – survel.⁷⁰ Rahva üldine meeleolu on valitsuse juhitud ajakirjanduse ässitusel tugevalt saksavastane. Riigimehed on korduvalt toonitanud, et Danzigi küsimuses ei saa olla mingeid järeleandmisi Poola poolt. Seetõttu on Poolas tekkinud selline psühholoogiline õhkkond, mis võib valitsuse järeleandmise korral sakslastele kutsuda esile demoraliseeriva reaktsiooni, hävitada rahva võitlustahte.⁷¹

Prantslased on poolakatele teatanud, et sõja korral Saksamaaga on abi neile kindel. Kuidas prantslased endale seda abi ette kujutavad, näitab Prantsuse sõjaväe esindaja⁷² vastus Tombacki küsimusele: “Kas see ei kergenda Poola seisukorda, kui meie sunnime sakslasi jätma 30–40 diviisi Reini kallastele? Jätavad nad aga vähem, siis läheme üle Reini...” Sõja algatajaiks peaks prantslaste arvates olema ikkagi poolakad ja siis alles tuleb prantslaste abi.

Kokkuvõttes arvab Tomback, et mõtteva-

hetusi Danzigi küsimuse rahulikuks lahendamiseks on olnud. Võib arvata, et ka inglased ei taha sõda, sest marssali kõne võeti Inglise ajakirjanduse poolt hästi vastu.⁷³

21. augustil on märgitud sõjaohu kasv. Rahvasteliidu ülemkomissari Danzigis Burckhardti visiit Hitleri juurde Berchtesgadenisse ei lahendanud kriisi. Danzigi küsimus on paisunud ja haaranud endasse koridori ja Pommeri maa-alad. Poola teeb ettevalmistusi sõjaliseks konfliktiks, rajatakse välikindlustusi Ülem-Sileesias ja Poznani piirkonnas.⁷⁴

Tomback teatab, et sõjalise konflikti korral kavatsevat poolakad tungida kohe Ida-Preisimaale. Loodes on Poola diviiside koondamise esialgne raskuspunkt, arvatavasti on Ida-Preisimaa piiri äärde koondatud 9 jalaväediviisi. Ida-Preisimaa vallutamise eesmärk oli laiendada oma merepiiri ja tagada armee paremat tiiba. Samas pidi armee pidama viivitushinguid Poznani rajoonis ja kaitsma Ülem-Sileesiat.⁷⁵

See oli Poola sõjapropaganda. Tegelikult tugines 1939. a. Poola operatiivplaani “Zachód” (“Lääs”) koalitsioonisõja põhimõttele. Kuni Prantsusmaa abistava rünnakuni läänes planeerisid poolakad ainult kaitset. Poola väed olid paigutatud kordonitaoliselt piki Saksamaa ja Slovakkia piiri, püüti katta kõiki strateegiliselt olulisi piirkondi. Vajadusel nähti ette sissetungi ainult Danzigisse, selleks oli määratud interventsioonikorpus – 2 jalaväediviisi Poola koridoris. Pealetung Ida-Preisimaale oli varasemas, 1936. a. sõjaplaanis, 1939. a. peeti pealetungi võimalikuks pärast liitlastelt abi saamist.⁷⁶

⁶⁸ Samas, l. 67.

⁶⁹ Samas, l. 72–73, 79, 94, 110, 150, 154.

⁷⁰ Kazimierz Sosnkowski (1885–1969), kindral, Poola armee inspektor, sõjaministri asetäitja, sõjatööstuse koordinaator, septembris 1939 juhtis armeed “Małopolska” ja Lõunarinnet. Läks Prantsusmaale, organiseeris poola vägesid, pärast sõda Kanadas.

⁷¹ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 68.

⁷² Prantsuse sõjaväeatašee Poolas 1938–1939 oli kindralmajaor Félix-Joseph Musse.

⁷³ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 68.

⁷⁴ Samas, l. 55.

⁷⁵ Samas, l. 55.

⁷⁶ J. Ciałowicz. Polsko-francuski sojusznik wojskowy 1921–1939. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1970, lk. 296–300, 362–363; Polskie siły zbrojne w Drugiej wojnie światowej. Tom I. Kampania wrześniowa 1939. Część pierwsza. Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną. Instytut Historyczny im. Gen. Sikorskiego, London, 1951, lk. 262–283.

München, 21. Mai 1939
44. Jahrgang / Nummer 20

30 Pfennig

SIMPLICISSIMUS

VERLAG KNORR & HIRTH KOMMANDITGESELLSCHAFT, MÜNCHEN

John Bull und der polnische Adler

(rich Schilling)



„Soll ich ihn fliegen lassen? Soll ich ihn nicht fliegen lassen?“

Saksa karikatuur:
„John Bull ja
Poola Kotkas“,
Simplicissimus
21. mai 1939.

Tõlge: „Kas ma peaks
ta lendu laskma? Kas
ma ei peaks teda
lendu laskma?“
Chronik 1939, lk. 89.

19. augustil toimunud vestluses arvas kolonel Englicht ise, et Danzigi küsimuse võiks lahendada Poola-Saksa segakomisjoni loomise, kes kaitseks mõlema riigi huve. Poolakad olid seni sakslastele maksimaalselt vastu tulnud. Ta rõhutas: ehkki Danzigi vabalinnast kui Poola hoolealusest on jäänud fiktsioon, ei taha me seda kaotada. Kolonel lisas, et nad hakkavad Danzigit kaitsma kas või ilma välisabita.⁷⁷

Siiski jäi mulje, et poolakad panevad liitlastele suuri lootusi, eriti prantslastele. Hästi mõjus hiljuti Prantsusmaalt saadud 430 miljoni frangi (u. 65 miljonit zlotti) suurune kaubakrediit. Arvestades Poola riigikaitse vajadusi, oli seda aga vähe.⁷⁸

Kolonel Englichti väitel hoiduvad nad sakslaste suhtes igasugustest provokatsioonidest. Tomback teatab aga, et Poola valitsusvõimud tegid piiriäärsetes rajoonides suurt

⁷⁷ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 56.

⁷⁸ Samas, l. 56–57.

Poola karikatuur: Marssal Rydz-Śmigły hoiatus Berliinile: käsi eemale, naabrihärä! Mucha, 25. august 1939. P.P. Wiczorkiewicz. Kampania 1939 roku, lk. 21.



puhastustööd. Sakslaste organisatsioonid suleti, Saksa talupoegadelt ja mõisaomanikelt võeti maid ja jaotati Poola talupoegadele. Ligi 1000 sakslasest Poola kodanikku oli arreteeritud poolavastase tegevuse kahtlustusel. Ajakirjanduses tehti saksavastast kihutustööd. Tomback pidas vahetõrgete rahulikkude klairimist võimalikuks, kui Inglismaa oma mõju Poola suhtes maksma paneks.⁷⁹

Saksamaa ja Nõukogude Liidu mittekallaletungileping tuli Poola valitsusele ja sõjaväelastele ringkondadele täieliku ootamatusena. Poola armee peastaabis ei varjatud üllatust ega pahameelt. Väljapoole esitatud ametlike ringkondade hinnang sisaldub Tombacki **23. augusti** ettekandes⁸⁰:

1. Poola pole kunagi lootnud sõjalisel abile N. Vene poolt;
2. Poola vahetõrgete N. Venega on viimasel ajal olnud täiesti korrektsed;

3. Poola ja Saksamaa vahetõrgetes pole sõjalispoliitiliselt midagi muutunud;
4. Arvatakse, et Saksamaa siiski praegu sõda ei taha; Saksamaa sammud Moskvast on vaid püüde ajada kiilu Poola–Prantsuse ja Inglismaa vahetõrgetesse. Inglise valitsus on juba lubanud, et vastastikused kohustused jäävad muutusetu.
5. Poliitiliste vahetõrgete ülessoojendamine Nõukogude Vene ja Saksamaa vahel näitab, et Vene püüab õhutada Saksamaad sõja algatamiseks Euroopas, et siis omade võimalusi Kominterni ideede hõlpsaks realiseerimiseks.

Viimane oli kahtlemata väga õige hinnang. Diplomaatilistes ringkondades vaadati lepingule siiski laiemalt ning leiti, et kui see sisaldab üldiseid poliitilisi põhijooni Euroopa mastaabis, võib Saksamaa agressiivsus veelgi tõusta. Sel juhul on aga Poola seis-

⁷⁹ Samas, l. 56–57.

⁸⁰ Samas, l. 64–65.

kord väga tõsine. Igal juhul on nüüd Saksamaal võimalik oma nõudmisi Poola suhtes energiliselt läbi viia. Peastaabi II osakonna ülem kinnitas aga, et 3–4 kuud tagasi oleks Poola olnud väga raskes seisukorras, kuid nüüd on sõjaline olukord tunduvalt paranenud. Seega mõeldi osalise mobilisatsiooni läbiviimist, koondamist piiri äärde ja teatud kindlustustöid.⁸¹

On üllatav, et Poolas ei osatud õigesti hinnata Molotovi-Ribbentropi pakti, selle salaprotokollidest poolakatel aimu polnud. Poola poliitikud ja sõjaväejuhid ei uskunud, et senised verivaenlased asuvad tihedat koostööd tegema.⁸²

25. augusti ettekandes on ülevaade ööl vastu 24. augustit läbi viidud osalisest mobilisatsioonist ja vägede ümberpaigutustest. Tomback märgib, et olukorda peetakse väga tõsiseks ja ollakse valmis relvadega oma seisukohti kaitsma. Sakslaste ringkonnad väidavad, et nemad sõjategevust ei algata. Katsetatakse poolakate närvide vastupidavust. Oodatakse, et Danzigis astutakse samme, mis poolakad tasakaalust välja viivad ja sunnivad relvadega sekkuma. Seni polnud aga Försteri määramine Danzigi "Statthalteriks" ja Danzigi raudteeliikluse kontrolli ülevõtmine sakslaste poolt, mis olid Danzigi statuudi rikkumised, poolakaid tasakaalust välja viinud. Tomback lootis, et Prantsusmaa ja Inglismaa sammud aitavad veel pinevust kõrvaldada.⁸³

28. augusti ettekandes on mainitud, et sõjaväelistes ringkondades kinnitatakse endiselt Poola järeleandmatust kõigis küsimustes. Samas, eraseltskonnas kritiseeritakse valitsuse välispoliitikat ega saada aru, miks ei peaks sakslastele Danzigi küsimuses järele andma. Sõjaväelistes ringkondades ollakse aga mures Nõukogude Vene võimaliku tegevuse suhtes,

juhul kui Poolal läheb juba sõja algul halvasti. Küsitakse, kas Nõukogude Vene jääb neutraalseks. Poola valitsusringkonnad püüavad raadio ja ajakirjanduse abil rahva meeleolu tõsta. Olukorda Saksamaal esitatakse väga mustades värvides ja väidetakse, et Itaalia ei taha sõdida Danzigi pärast.⁸⁴

Rahalised kulutused sõjaväe ülalpidamiseks olevat tõusnud kuni 5 miljoni zlotini päevas.⁸⁵

USA presidendi rahusobitus ei tekitanud Poolas sensatsiooni. Poola presidendi Mościcki vastusest võib välja lugeda Poola valmisolekut läbirääkimisteks. Tomback märgib, et Poola valitsusringkonnad on oma seisukohtadega läinud liiga kaugele. Nendest taganemine kas või välissurve tõttu tooks kaasa valitsussüsteemi nõrgenemise. Diplomaatilistes ringkondades arvatakse siiski, et prantslased ja inglased sunnivad poolakaid järeleandmisele.⁸⁶

30. augusti ettekandes on juttu Saksa ja Inglise läbirääkimistest ning Poola sõjalistest ettevalmistustest:

29. augustil lõuna ajal oli Poolas pinevus haripunktis, kuid langes pärast lõunat, kui selgus, et Inglise valitsus nõustus Hitleri ettepanekutele vastama. Diplomaadid arvavad, et kokkuleppele jõutakse. Ameeriklaste arvates on trumbid sõja kõrvaldamiseks Inglise valitsuse käes. Itaallased väidavad, et võimalik on kokkuleppe saavutamine Saksamaa ja Inglismaa vahel väga laiadel alustel. Seejuures tuleb kõrvale jätta kõik prestiižiküsimused. Poolale võidakse Danzigi ja koridori eest vastu pakkuda mingeid maid väljaspool Euroopat (asumaid).⁸⁷

Diplomaatilistes ringkondades arvatakse, et Saksa–Inglise kokkulepe võib kõrvaldada sõjaohu Euroopast pikemaks ajaks. Kõige raskemaks peetakse Poola rahuldamise kü-

⁸¹ Samas, I. 65.

⁸² M. Vasold. August 1939, lk. 39; È. Duračinski [E. Duraczyński]. Vnešnjaja politika Pol'shi (1939–1941): uslovija, vozmožnosti, celi i rezultaty, lk. 160.

⁸³ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 49–51.

⁸⁴ Samas, I. 62.

⁸⁵ Samas, I. 62.

⁸⁶ Samas, I. 63.

⁸⁷ Samas, I. 36.

simust – Inglismaal on Poolale lubatust väga raske taganeda.⁸⁸

Viimane sõjaeelne ettekanne **31. augustist** annab ülevaate üldmobilisatsioonist Poolas:

Üldmobilisatsiooni väljakuulutamise on valitsusringkondade seletusel tingitud Saksa vägede koondamisest Slovakkiasse ja Saksamaa viimastest sammudest Danzigis. Valitsus tahtis üldmobilisatsiooni välja kuulutada juba paar päeva varem, kuid arvatavasti lükati see samm Inglismaa vahelesegamisel edasi.⁸⁹

Tomback teatab, et Poola vastu suunata-
vaid Saksa jõude arvestatakse maksimaalselt 70 jalaväediviisile, 8 ratsadiviisile ja 5 motomehhaniseeritud diviisile, seega arvestatakse tugeva ülekaaluga. Kindral Reek on juurde märkinud, et Eesti Sõjavägede Staabi arvestuse kohaselt pole sakslastel nii palju jõude (Poola vastu).⁹⁰ Saksa vägesid oli 1. septembriks Poola piiridele tõesti vähem koondatud: kokku 54 erinevat diviisi (sh. 6 tankidiviisi) ja 1 ratsaväebrigaad. Järgnevalt saadeti rindele reservist juurde 8 diviisi.⁹¹

Tomback kirjutab spekulatsioonidest seoses Inglise–Saksa läbirääkimistega: arvatakse, et praegused läbirääkimised Saksa ja Inglismaa valitsuste vahel lõpevad mingisuguse konverentsiga, ja seda poolakad kardavad. Eeldatakse, et konverentsi tulemused võivad olla Poolale ainult negatiivsed. Seepärast kardetakse, et kui Berliini–Londoni-vahelistel läbirääkimistel jõutakse mingitele positiivsetele tulemustele, võib Poola alata ise sõjategevust. Lõpuks on märgitud, et üldiselt on olukord endiselt pinev ja Poola ametlikes ringkondades peetakse sõja puhkemist väga võimalikuks.⁹²

Poola jõudude mobiliseerimine 1939. a. augustis

Poola suutis sõjaväe esindaja 13. aprilli ettekande järgi 15. mobilisatsioonipäeval välja panna kuni 40 diviisi, millele pidid esimese sõjakuu jooksul lisanduma veel 15 diviisi. Seega kokku 55 diviisi, u. 20 ratsabrigaadi, 2 soomusbrigaadi ja tehnilised väeosad. Lennukeid arvestati 600, neist üle poole vananenud tüüpi.⁹³

Tegelikult nägi Poola mobilisatsiooni-
plaan W 1939. a. juunist ette formeerida 40 jalaväediviisi, ühe merelaskurite brigaadi, 11 ratsaväebrigaadi ja ühe soomus-motoriseeritud brigaadi, 105 üksikpataljoni (laskuri- ja rahvakaitse pataljonid). Sõjalennukeid oli Poolal lahingukorras 400.⁹⁴

Ööl vastu 24. augustit viidi Poolas läbi täiendav osaline mobilisatsioon nimeliste kutsetega. Mobiliseeritute üldarv võis tõusta 600 000 meheni. Poola sõjaväe koosseis tõusis kuni 1,2 miljoni meheni. Terve rahuaegne sõjavägi viidi 30. augustiks sõjaaegsete koosseisudeni. Ööl vastu 28. augustit viidi läbi uus erialaspetsialistide mobilisatsioon. Piirivalve väeosade koosseisu tõsteti 30. augustiks 100 000 meheni. Seda tehti vajadusest jätta Idapiiri kaitse ja valvamine ainult piirivalve hooleks.⁹⁵

30. augustil kella 14 paiku kuulutati Poolas välja üldmobilisatsioon. Mobilisatsiooni esimene päev oli 31. august. Arvatavasti võidi koos varem teenistusse võetutega mobiliseerida kokku 1,8–2 miljonit meest.⁹⁶

Tegelikult jõuti mobiliseerida vähem. Sõjaväes oli septembri algul u. 1 miljon inimest. Sõjaväe määratud sõjaaegne koosseis oli aga 1 346 000 inimest.⁹⁷

⁸⁸ Samas, l. 36–37.

⁸⁹ Samas, l. 43–45. Üldmobilisatsioon lükati 29. augustil edasi Inglise suursaadiku Howard Kennardi ja Prantsuse suursaadiku Leon Noëli soovitusel.

⁹⁰ Samas, l. 44.

⁹¹ B. Müller-Gillebrand [B. Müller-Hillebrand]. Suxoputnaja armija Germanii 1933–1945 gg. Izografus, EKSMO, Moskva, 2002, lk. 153–155.

⁹² ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 45.

⁹³ Samas, l. 153–154.

⁹⁴ E. Kozłowski. Wojsko Polskie 1936–1939. lk. 345.

⁹⁵ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 37, 49–50, 62.

⁹⁶ Samas, l. 37, 43–45.

⁹⁷ E. Kozłowski. Wojsko Polskie 1936–1939, lk. 330.

17. septembri ettekandes on Tomback esitanud Poola lüüasaamise põhjused. Sõjaliste tegurite kõrval on loetletud ka sõjalis-poliitilised ja strateegilised vaeleavestused⁹⁸:

1. Kuni viimase momendini oldi nii Poola sõjaväelistes kui ka poliitilistes ringkondades arvamisel, et Saksamaa blufib ega julge alata sõda kahel rindel, sõdida Prantsuse ja Inglismaa ülemvõimu vastu;
2. Saksa sõjalist jõudu võeti liialt kergelt;
3. Oma jõudude ülehindamine ja moodsate sõjapidamisvahendite mittetundmine;
4. Riigi ettevalmistamatus sõjaks;
5. Poola sõjaväelised ringkonnad arvasid et nad on suutelised sakslastele pikemat aega vastu panema ja tegutsema Ida-Preisimaa suhtes isegi aktiivselt;
6. Hiline üldmobilisatsioon;
7. Eeltoodud Poola sõjaplaan osutus olukorrale mittevastavaks;
8. Sakslaste suur ülekaal lennuvâes, soomusvâes, raskesuurtükivâes ja sides.

Lisatud pole liitlaste passiivsust, lubaduste täitmata jätmist.

Hinnangud ja järeldused

Kas Poola käitus toonases olukorras õigesti? Ehk oleks pidanud ikkagi minema kompromissile ja loovutama Danzigi, mis oli tegelikult sakslaste kontrolli all. Üldiselt võib tänapäeval Poola käitumist pidada ikkagi õigeaks, arvestades, mida teame nüüd Hitleri režiimi kuritegudest ja et Teise maailmasõja võitsid Poola liitlased. Kindlasti poleks ka Saksamaa leppinud vaid Danzigiga, vaid oleks hiljem nõudnud uusi järeleandmisi. Poola kindlameelsuse tõttu aga uut Müncheni lepingut ei sündinud.

Reaalselt oli Poola valitsusel raske teisiti käituda, ta oli osalt oma poliitika pantvang. Valitsus pidi arvestama opositsiooniga ja avaliku arvamusega, mis oli valdavalt Saksa-vastane. Oluline roll otsuse langetamisel oli Poola kõrgematel sõjaväelastel. Valitsus lasi ka ajakirjandusel üles kütta Saksa-vastase

propagandakampaania. Väga oluline oli Inglismaa poolt antud garantii, ehkki siin võib arvata, et garantii anti eelkõige selleks, et Poola ei liituks Saksamaaga. Reaalselt 1939. a. septembris kohest abi ei antud, ehkki sõda Saksa-amaale kuulutati. Nii võib öelda, et garantii suurendas sõjaohtu, andis Poolale alusetuid abilootusi, suurendas sõjakust. Prestiizikaa-lutlused ei lubanud Danzigi küsimuses minna kompromissile ei Poola juhtkonnal ega Hitleril, pealegi pidas Hitler garantiid blufiks.

Poola otsusest astuda Saksamaa vastu võitis kõige rohkem Nõukogude Liit. Pais-tab, et paljusi tänu sellele sündis Molotovi-Ribbentropi pakt: Baltikum ja Ida-Euroopa jagati salaprotokollidega. Poola juhtkonna suurim viga oli see, et nad ei uskunud Nõukogude Liidu koostööd Saksamaaga, vaid arvasid, et Nõukogude Liit säilitab neutraliteedi.

Poola jagamine oli Nõukogude Liidu kaitse seisukohalt strateegiline viga, sest Poola kui vahebarjääri kaotamine võimaldas Saksamaal Nõukogude Liitu 1941. a. suvel ootamatult rünnata ja tungida sügavale riigi sisse. Stalini eesmärk oli aga punaimpeeriumi laiendamine, mitte kaitsmine.

Poola ja Balti riikide nõustumine Nõukogude Liidu garantiidega Suurbritannia–Prantsusmaa–Nõukogude Liidu liidulepingu heaks oleks 1939. a. sügisel nende riikide jaoks andnud ilmselt sama tulemuse, mis Molotovi-Ribbentropi pakt.

Mis oleks juhtunud, kui Poola oleks astunud liitu Saksamaaga, võib igaüks arvata. Nõukogude Liidule oleks see ilmselt tekitanud väga tõsiseid probleeme ja muutnud Teise maailmasõja käiku. Kahtlemata oluks see 1939. aastal soodne Balti riikidele. Pike-mas perspektiivis oleks liit Saksamaaga olnud Poolale aga ilmselt kahjulik.

Nõukogude Liit oli tehtud otsuse eest Poolale väga tänulik. Võib öelda, et ta ründas šaakalina oma raskelt haavatud naabrit selja tagant, et kergelt saaki saada. Järgnevalt mõrvati ligi 20 000 Poola ohvitseri Katõnis. Veel tänapäeva Venemaal püütakse neid kuritegusid teiste kaela veeretada või õigustada.

⁹⁸ ERA, f. 495, n. 12, s. 246, l. 24–27.

Nõukogude–Saksa
relvavennad Poolat jagamas.
P.P. Wieczorkiewicz.
Kampania 1939 roku, lk. 98.



1939. aasta näitas, et poliitikute soovmõtlemine on ohtlik riigi julgeolekule. Alati peab valmistuma ka halvemaks arengustsenaariumiks.

Eesti sõjaväe juhtkond oleks sõjaväe esindaja ettekannete põhjal pidanud mõistma hiljemalt 1939. a. suvel Saksa-Poola sõja paratamatust. Elmar Tambeki mälestuste põhjal kindral Laidoner augusti lõpus siiski sõja puhkemist ei kartnud.⁹⁹ Ilmselt lootis ta, et Inglismaa mõjutab Poolat järeleandmis-tele. On aga selge, et ükskõik, kuidas keegi olukorda hindas, ei lubanud au Poolal võitluseta alistuda. Suurriikidel au polnud, neil olid huvid.

Poola välisminister Beck ütles 5. mail 1939 Seimis esinedes oma sõnavõtu lõpetuseks: “Rahu on väärtuslik ja ihaldusväärne asi. Meie sõjas veristatud generatsioon väärrib kindlasti rahu. Aga rahul, nagu peaaegu kõigil asjadel siin ilmas, on oma kõrge, kuid

möödetav hind. Meie Poolas ei tunne mõistet nagu rahu iga hinna eest. Ainult ühel ajal inimeste, rahvaste ja riikide elus pole hinda. See on au.”¹⁰⁰

“Jest jedna tylko rzecz w życiu ludzi, narodów i państw, która jest bezcenna. Tą rzeczą jest honor.”

1939. aasta kroonika

5.–6. jaanuar: Poola välisminister Beck kohutub Berchtesgadenis Hitleri ja välisminister von Ribbentropiga. Hitler soovib Danzigit ja eksteritoriaalset autoteed.

25.–27. jaanuar: Saksa välisminister von Ribbentrop külastab Varssavit, ei saa nõusolekut Danzigi ja autotee küsimuses.

30. jaanuar: Hitleri kõne Riigipäevas, räägib sõprusest Poolaga, asumaade vajadusest, usust kestvasse rahu.

⁹⁹ E. Tambek. Tõus ja mõõn. Tallinn, 1992, lk. 197; Eduard Laamani päevik. – Akadeemia 2004, nr. 6, lk. 1420–1421.

¹⁰⁰ Päevaleht 06.05.1939, lk. 4; Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939, lk. 228.

18.–20. veebruar: Heinrich Himmler jahil Poolas Białowiežas, kohtub välisminister Beckiga.

19. veebruar: Moskvas sõlmitakse Poola–Nõukogude Liidu kaubandusleping.

23.–27. veebruar: Konflikt Danzigi tehnikaülikoolis, saksavastased meeleavaldused Poola ülikoolilinnades ja poolavastased Danzigis.

24. veebruar: Ungari ühineb Kominterni-vastase paktiga.

25. veebruar–1. märts: Itaalia välisministri Galeazzo Ciano visiit Poola.

9. märts: Tšehhoslovakkias puhkeb Slovakkia kriis.

10. märts: Stalini kõne KP(b) XVIII kongressil, välispoliitika korrigeerimine, Nõukogude Liit ei taha teiste suurriikide jaoks kastaneid tulest välja tuua.

15. märts: Saksa väed hõivavad Tšehhoslovakkia jäänuki, Hitler Prahast.

17. märts: Briti peaminister Chamberlain kritiseerib Birminghamis Hitleri sõnamurdlikkust, *appeasement*’i poliitika lõpp. Algavad Inglise–Prantsuse–Nõukogude Liidu diplomaatilised kontaktid Saksamaa agressiooni vastu.

21.–22. märts: Prantsuse president Lebrun ja välisminister Bonnet Londonis. Chamberlain kutsub Prantsusmaad, Poolat ja Nõukogude Liitu konsulteerima agressiooni vastu Euroopas.

21. märts: Saksa välisminister nõuab Berliinis Poola saadikult Lipskilt vastust Danzigi ja autotee küsimuses.

23. märts: Leedu loovutab Klaipeda (Memeli) Saksamaale, Hitler saabub Klaipedasse. Rumeenia sõlmib Saksamaaga majandussidemetega tugevdamise lepingu.

Poola viib läbi osalise mobilisatsiooni. Algavad õhu- ja gaasikaitse õppused Varssavis.

24. märts: Hitler räägib maavägede ülemjuhataja kindralfeldmarssal von Brauchitschiga. *Führer* ei soovi Danzigi pärast rakendada jõudu, kuid vajadusel ei välista seda – sobivas poliitilises olukorras anda Poolale löök.

26. märts: Poola suursaadik Lipski esitab Ribbentropile Poola eitava vastuse.

28. märts: Poola välisminister Beck esitab

Saksa suursaadikule von Moltkele hoiatuse Danzigi suhtes.

28. märts: Nõukogude Liidu valitsuse hoiatavad noodid Eesti ja Läti valitsustele.

31. märts: Chamberlain esitab parlamendis Inglismaa ühepoolse garantii Poola iseseisvusele (mitte piiridele), lubab kallaletungi korral Inglismaa ja Prantsusmaa abi.

1. aprill: Hitler esineb lahingulaeva “Tirpitz” vettelaskmisel, kritiseerib Inglismaa ja Poola poliitikat.

3. aprill: *Wehrmacht*’i ülemjuhataja Keitel edastab Hitleri korralduse välja töötada direktiiv relvajõudude ettevalmistamiseks sõjaks, millesse (direktiivi) on lisatud Poola-vastane operatsioon *Weiss*, valmisolek 1. septembriks.

3.–6. aprill: Poola välisminister Beck Londonis, Inglise-Poola ühiskommunikee, kohustus sõlmida kahepoolne vastastikuse abistamise leping.

11. aprill: Antakse välja Hitleri salajane direktiiv relvajõudude ettevalmistamiseks sõjaks, milles on Poola-vastane operatsioon *Weiss* ja Danzigi hõivamine.

13. aprill: Inglise ja Prantsuse garantiid Rumeeniale ja Kreekale.

14. aprill: USA presidendi Roosevelti rahuüleskutse Hitlerile ja Mussolinile – anda 31 riigile mittekallaletungi-lubadus ja sõlmida nõudmisel mittekallaletungilepingud.

17. aprill: Nõukogude Liit alustab pinna sondeerimist: Nõukogude suursaadik Merekalov kohtub Saksa välisministeeriumi riigisekretäri von Weizsäckeriga, välisrahvakomissar Litvinov teeb Inglismaale ja Prantsusmaale ettepaneku sõlmida vastastikuse abistamise pakt.

17.–27. aprill: Eesti sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoneri visiit Poola.

20. aprill: Hitleri 50. sünnipäev, sõjaväeparaad Berliinis. Eesti Sõjavägede Staabi ülem kindralmajor Reek Berliinis.

28. aprill: Hitleri kõne Riigipäevas, ta tühistab Inglise–Saksa mereväelepingu ja Poola–Saksa mittekallaletungilepingu, vastab president Rooseveltile.

3. mai: Nõukogude Liidus saab Litvinovi asemel välisrahvakomissariks Molotov.

Konstitutsioonipäev Poolas, marssal Rydz-Śmigły sõjaväeparaadil Poznanis.

5. mai: välisminister Beck esineb Poola Seimi ees, selgitab Danzigi küsimust, Poola rahu-soovi, kuid ühepoolsete järeleandmiste võimalust.

10. mai: Nõukogude välisrahvakomissari asetäitja Potjomkin kohtub Varssavis välisminister Beckiga, pakub Poolale vajadusel Nõukogude abi.

12.–19. mai: Poola sõjaminister Kasprzycki Pariisis. Sõlmitakse Prantsuse–Poola sõjaline konventsioon. Prantsusmaa lubab anda abi 15. sõjapäeval.

17. mai: Nõukogude saatkonna nõuniku Astahhovi kohtumine Saksa välisministeeriumis.

20. mai: Molotovi ja Saksa suursaadiku Schulenburgi kohtumine Moskvas.

22. mai: Saksa–Itaalia sõjalise abistamise lepingu (Teraspakti) sõlmimine Berliinis.

23. mai: Hitleri esinemine sõjaväejuhtidele Riigikantseleis, sõjaplaanide esitamine – rünnata Poolat esimesel sobival võimalusel, Poola enne isoleerida.

23.–30. mai: Inglise sõjaline missioon Varssavis. Poolale lubatakse Inglise lennuväe toetust.

30. mai: Saksa välisministeeriumi riigisekretär von Weizsäcker annab Nõukogude saadikule märku Saksamaa valmisolekust koostööks.

4.–11. juuni: Eesti piirivalve ülema kindralmajor Ants Kurvitsa visiit Poola.

7. juuni: Saksamaa sõlmib mittekallaletungi-lepingud Eesti ja Lätiga.

15. juuni: Moskvas algavad Inglise–Prantsuse–Nõukogude Liidu läbirääkimised.

1. juuli: Prantsuse välisminister Bonnet'i hoiatus Saksamaale Danzigi küsimuses.

10. juuli: Chamberlain hoiatab parlamendis Saksamaad Danzigi küsimuses.

17.–21. juuli: Briti kindralinspektori mere-tagustel territooriumitel kindral Edmund Ironside'i visiit Varssavisse. Poolale lubatakse uusi sõjalennukeid.

18.–21. juuli: Suurbritannia ja Saksamaa esindajate salajased läbirääkimised Londonis.

1. august: Poola rakendab majandussanktsioone Danzigi vastu.

2. august: Briti valitsus annab Poolale laenu 8 miljonit naela.

6. august: Marssal Rydz-Śmigły kõne leegionäride aastapäeval Krakowis.

11. august: Rahvasteliidu ülemkomissar Danzigis Carl Jacob Burckhardt kohtub Berchtesgadenis Hitleriga.

12. august: Moskvas algavad Inglise–Prantsuse–Nõukogude sõjalised läbirääkimised.

13. august: teine osaline häiremobilisatsioon Poolas.

14. august: Hitler räägib Berchtesgadenis sõjaväejuhtidega tulevasesest sõjast.

Marssal Vorošilov nõuab läbirääkimistel Moskvas Punaarmeele kindlat läbimarsioogi Poolast ja Rumeeniast.

14.–21. august: Nõukogude Liidu ja Saksamaa salajased läbirääkimised saadikute kaudu.

17. august: Prantsuse valitsus annab Poolale laenu 430 miljonit franki.

19. august: sõlmitakse Berliinis Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel krediidi- ja kaubandusleping. Saksamaa eraldab Nõukogude Liidule krediidina 200 miljonit riigimarka.

Poola välisminister Beck lükkab tagasi nõude Punaarmee läbimarsioogusele.

22. august: Hitleri kõne Berchtesgadenis kindralitele sõjaplaanidest, sõja alguse tähtsust 26. august.

23. august: Danzigi senat kuulutab NSDAP *Gauleiter*'i Albert Försteri riigipeaks.

Molotovi–Ribbentropi pakti sõlmimine Moskvas.

23. august: Hitleri käsk alustada sõda 26. augustil.

24. august: Öösel osaline mobilisatsioon Poolas.

24. august: Rootsi ärikes Dahlerus alustab vahendusmissiooni Inglismaa ja Saksamaa vahel.

25. august: Inglise–Poola vastastikuse abistamise lepingu sõlmimine.

USA presidendi Roosevelti rahuläkitus Hitlerile ja Mościckile.

Varjatud mobilisatsioon Saksamaal. Mussolini

ÕJAVÄE ESINDAJA
POLAMAAL JA RUMEENIAS

28 "augustil 1939 a.

Nr. 159

T. S a l a j a n e.

Eksemplaar Nr. 1.

II krt. Kõrvaldud.

Sõjavägede staabi ü l e m a l e.
(II osakonna ülema kaudu)

Poola seisukohti kavatsitava Saksa-N.Weme
non-agressiooni lepingu asjus.

Saksamaa ja N.Weme vahelise non-agressiooni lepingu sõlmimise kavatsus tuli nii poola walitsuse kui ka sõjaväelistele ringkondadele täiesti oetamata.

Weel hiljuti (minu ettekanne Nr.128, 8. juulist s.a.) olid poola ametlikud ringkonnad arvaniselt, et igasugune poliitiline kokkulepe N.Weme ja Saksamaa vahel olewat võimata. Nüüd on aga olukord muutunud. Nii eilastel kui ka tänaastel juttuajamistel poola Peastaabis ei suutnud poolakad warjata oma üllatust ega ka pahameelt. Seejuures väliselt püütakse tekkinud olukorda hinnata järgmiselt:

1. meie pole kunagi lootnud sõjalisele abile N.Weme poolt; oleme mitmel kerral kinnitanud awalikult ja oleme seda ka korduvalt püüdnud selgeks teha nii prantslastele kui inglastele;

2. meie wahekorrad on N.Wemega wiimasel ajal olnud täielikult korraksed; meie arwatsime waid võimalusega omada ühendusteid üle N.Weme - toorainete ja mitmesuguste wajalikkude materjalide juurdeweoks - sõjakorral Saksamaaga; need võimalused wiivad nüüd wäljalangeda ja oleme sunnitud nüüdsest peale panema rohkem rõhku ühendustele Rumeenia ja Mustamere kaudu;

3. meie ja Saksamaa wahekorrades pole sõjapoliitiliselt midagi muutunud; meie otsused oma status quo suhtes jääwad muutusetä;

4. meie arwame, et Saksamaa siiski praegu sõdida weel ei taha; Saksamaa saanud Moskwas on waid püüe ajada kiilu Poola-Prantsuse- ja Inglismaa wahekorradesse; kuid see waewalt annab tulemusi, sest inglise walitsuselt juba omane lubaduse, et poola - inglise wastastikkused kohustused jääwad muutusetä; arwatawasti ei awalda wiimased sündmused Moskwas mõju ka meie wahekorradadele Prantsusemaaga;

5. poliitiliste wahekorrade ülesse soen-

läkitus Hitlerile – Itaalia ei saa Saksamaad sõjaliselt toetada. Hitler lükkab sõja alustamise edasi.

28. august: Öösel täiendav spetsialistide mobilisatsioon Poolas.

28. august: Inglismaa pakub vahendust Saksamaale ja Poolale, suursaadik Henderson kohtub Hitleriga.

Saksa vägede sissemarsš Slovakkiasse, need liiguvad Poola piirile.

29. august: Hitler kohtub suursaadik Hendersoniga, Poola esindajat oodatakse järgmisel päeval läbirääkimisteks Berliini.

Poola lükkab Inglise ja Prantsuse saadikute soovil üldmobilisatsiooni edasi.

30. august kell 14: Poolas kuulutatakse välja üldmobilisatsioon.

Henderson kohtub Ribbentropiga, kes esitab suuliselt Saksamaa nõudmised.

31. august: Hitleri käsk alustada sõda 1. septembril kell 4.30.

Dahlerus teeb viimase katse sõda ära hoida, Göring kohtub Hendersoniga.

Mussolini teeb ettepaneku 4 suurriigi konventsiks.

Poola nõustub pidama Berliiniga otseläbirääkimisi.

Sakslaste provokatsioon Gleiwitzi raadiojaamas.

Kroonika koostamisel kasutatud: Päevaleht 1939. a.; Chronik 1939. – Die Chronik Bibliothek des 20. Jahrhunderts. 3., überarbeitete Auflage. Chronik Verlag, Dortmund, 1989; Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939, tom II 1933–1939. Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa, 1996; G. Knopp, H. Schott. Sõjakülv. Olion, Tallinn, 2002; M. Vasold. August 1939. Viimased üksteist päeva enne Teise maailmasõja puhkemist. Tänapäev, Tallinn, 2008; R. Frelek, W. T. Kowalski. Tormi eel 1939. Eesti Raamat, Tallinn, 1981.



Urmas Salo

(1960)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna 2000, ajaloomagister 2005. Praegu õpib sealsamas doktorantuuris. Töötab Eesti Kaitsejõudude Peastaabis staabiohvitserina, auaste kapten. Töötanud lepinguliselt ka välisministeeriumis, osalenud eksperdina Eesti–Vene läbirääkimistel. Peamised uurimisvaldkonnad: Eesti Vabadussõda ja Eesti kaitseväge 1930-ndatel aastatel.